

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

MÜRİDİN TESLİMİYETİNDE KİBİR, RİYA VE NEFS KAVRAMLARININ İFADESİ („LİSON UT-TAYR“ ÖRNEĞİNDE)

*Tohtayev Şuhrat Furkatoviç,
Buhara Devlet Üniversitesinde Bağımsız Araştırmacısı.
E-mail: shuhrattoxtayev22@gmail.com*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17268222>

Özet. Bu makalede, „Lison ut-tair“ destanının kahramanları olarak kabul edilen kuşlarda, kibir, riya ve nefis gibi kötü huyların nasıl ortaya çıktığı, onların asıl amaçlarına ulaşma yolunda isteksizce teslimiyet göstermeleri örneği üzerinden analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: tasavvuf, kibir, riya, nefis, kafir, sabır, riyazat.

Annotatsiya. Ushbu maqolada „Lison ut-tayr“ dostoni qahramonlari hisoblanmish qushlarning asl maqsadga yetish yo'lidagi irodasiz taslimiyatlari misolida ulardagi kibir, riyo va nafs kabi illatlarning ochib berilishi tahlilga tortilgan

Kalit so'zlar: tasavvuf, kibir, riyo, nafs, kofir, sabr, riyozat.

Annotation. This article analyzes the revealing of vices such as arrogance, showiness, and self-interest in the birds, who are considered the heroes of the epic „Lison ut-tair“, through the example of their unwilling surrender on the path to achieving their original goal.

Keywords: sufism, arrogance, hypocrisy, lust, disbelief, patience, asceticism.

Giriş. Hadislerde kibir ve riya en büyük günahlardan sayılmakta, nefis ise tüm kötü yollara yönlendiren kötülük olarak tanımlanır. Özellikle kibir hakkında „Al Jame' as-Sahih“da şu anlamda bir hadis aktarılmaktadır: Peygamberimiz (s.a.v.) sahabelerine: „Cehennemliklerin kim olduğunu söyler misiniz? Her sert, kuru, bencil ve dedikoducu insan cehennemliktir“, – demiştir. „Al Adab al-Mufrad“ın 1309. hadisi ikiyüzlülük hakkında söz etmektedir. Rasulullah (s.a.v.) şöyle demiştir: „İnsanların en kötüsü ikiyüzlüdür. Birine bir yüzüyle, diğerine başka bir yüzüyle gelir (yani her iki tarafa da hoş görünmeye çalışır)“. [3:43]

Ana bölüm. Tasavvuf felsefesinde tarikat makamları ve hal mertebeleri hakkında bilgi sahibiyiz. Tarikat makamlarına pir aracılığıyla yavaşça, belirli görevleri yerine getirerek, ya da bazı şeylerden vazgeçerek ulaşılır. Hal mertebeleri ise pirin gerekmeksizin, insanın ruh haliyle ilişkili olan ve çakmak gibi hızla gelişebilen bir süreçtir. Her iki durumda da, ister makam, ister hal mertebesi olsun, ona beden ve ruhu temizleyerek ulaşılır. İlk önce beden temizlenir: özgürlük, ibadet, takva ile. Sonra ruh ve kalp temizlenir. Yaratıcı, kendi yansımını temiz kalpte gösterdiğinden, kalp temizliği en önemli husus olup, onu temizlemek en zor süreçtir. Beden, ruh, kalbin olgunluğuna zarar veren hastalıklar arasında en kötülerini nefis, kibir ve riyadır. Bir mürit bir pirin ardına düştüğünde, takip ettiği pirin mürit için her bakımdan örnek olması ve tarikatın mertebelerini geçmiş olması gerekir. Pek çok

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

tasavvuf şeyhinin hayatından, hocalarının onayını almadan belli bir mertebeye ulaşmış sayılmayacakları bilinmektedir. Öğretmeninin onayını alıp belli bir tarikat mertebesine ulaştınca, bir müride daha derin dersler vermeye başlarlar veya onu kendisinden daha güçlü ve bilgili başka bir öğretmene gönderirlerdi. [2:28]

Nevai'nin „Lisan ut-tair“ destanında Hudhud (Goguk kuşu) kuşlarına Simurg (efsanevi kuş) hakkında haber verdikten sonra onlarda bir şevk uyanır. Şevk, tasavvuf felsefesinde ilahi aşka yönlendiren güçlü bir arzu olup, henüz aşk değildir. Ancak hedefe ulaşmak için şevk tek başına, elbette yeterli değildir. Bunun için kişi bedenindeki hastalıkları ortadan kaldırmalıdır. Su yüzeyinde ilerleyen bir insanı hayal edelim, o batmaz, ancak üzerine ekstra yük bağlanırsa, batması kesindir. Yük onu dipsizliğe çeker. Kişinin bedenindeki hastalıklar da benzer şekilde, onlar sadece hedefe gitmeye engel olmakla kalmaz, aynı zamanda aşağılığa sürükler. İşte böyle hastalıklar kuşlarda da vardı, o kadar ki, yolun zorluklarından korkup dayanamayarak Hudhud'a sırayla özür dilemeye başlarlar. İşte kuşların özür dilemelerinde, tarikat yoluna girmeyi isteyen müriddeki varlıkları temizlenmesi gereken hastalıklar açığa çıkmaktadır.

Kuşlardan ilk özür dileyen Papağan olur. Papağan, eğitilmesi mümkün olan bir kuştur, eğitildikten sonra konuşmayı da öğrenebilir, daha doğrusu sadece kelimeleri tekrar etmeyi öğrenir. Eserde bu kuş, bedavaya yemeyi, iyi bir yaşam sürmeyi öğrenmiş ve kim ona tatlı bir şey verirse, ona razı olup (şah olarak kabul ederek) gitmeye devam eden bir kahraman olarak tasvir edilmektedir; elbette bu tasvir, onun kendi sözleriyle yapılmıştır. Hudhud (uyanmış pir) onu doğru yola çağırıp, ona kendi halini göstermek için, kötü niyetli birinin hikayesini anlatır. Hikayede hileyle geçinen kötü niyetli kişi, Hızır gibi yeşil renkli bir elbise giymiştir ve kendini afyonla (uyuşturucu) mutlu etmiş şekilde gezmektedir. Bir gün pazarda, kötü nefsi yeniden ortaya çıkararak, kendi saf kötülüğünü gösterip, insanlar için her istediğini söyler. O zaman karşısına komil pir çıkararak, ona torbasını boşaltmasını ister. Boşalttığında gözleriyle bakar ki, torba tamamen kir ve pislik ile doludur. O zaman komil pir bir avuç toprak verir ve toprak altına dönüştüğünü gösterir. Kusursuz pir gözden kaybolur, kötü niyetli kişi ise halkın önünde rezil olur. Hudhud, Papağan'a, bu yeşil elbiseli kötü niyetli kişiye benzer olduğunu söyleyerek hikayeyi sonlandırır. Hilekârın yeşil elbise giymesi ve kendini Hızır'a benzetmesi „Hayrat ul Abror“ destanında da görülür. Şair, sahte elbiseleri tanımlarken „yeşil elbise“ terimini kullanır. Papağan da rengarenk bir kuştur, doğada genellikle yeşil renkliler bulunur. Ancak rengi yeşil olsa da, Hızır gibi bir peygamber olamaz. Demek ki, Papağan'da kötü niyetlilik, hile ve riya vardır.

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Sonraki özür Tavus’a aittir. Tavus, dış güzelliğiyle aşırı kibirlenen bir kuştu. Hudhud: „Dış güzellik ile gururlanmak sadece kadın işidir, erkek kişi ise dert ve zahmetle daha iyidir“, – diyerek Tavus’a bir masal anlatır. Masala göre, siyah tenli bir Hindu, kendisine sahte bir taç yapar, kendini kral olarak kabul eder ve kabilesini toplar. Ancak mirşaplar tarafından dövülür ve sahte taçı kırılır. Tavus’un dış güzellik ile kibirlenmesi, siyah Hindu’nun sahte taçla kendine güvenmesi gibidir, der Hudhud.

Bülbül’a gelince, o güllerle, çimenlerle arkadaş olmayı, gülsüz yaşayamamayı anlatır. Hudhud ise Bülbül’a şu şekilde cevap verir:

„...*Ishq emasdur, bu havasdur sar-basar,
Gar havasdur, muncha bas, ey bexabar.
Sen kibi olamda nodon bo ‘lmaq ‘ay,
Nafsqa ma ‘muri farmon bo ‘lmaq ‘ay.
... Bir chechakkim vafosi yo ‘q oning,
Umr bog ‘inda baqosi yo ‘q oning.
...Garchi bu ishqingda shaydoliq durur,
Lek oning poyoni rasvoliq durur“.* [1:58-59]

Yani „...Aşk değil, bu sadece arzulardan ibaret, Eğer arzuysa, bu kadar yeter, ey habersiz. Senin gibi bu dünyada cahil olma, Nefs emri altına grime ...Bir çiçek ki, sadakati yoktur, Onun ömrü boyunca, yaşama gücü yoktur. ...Her ne kadar aşkında aşık olsan da, Sonunda rezillik gelir...“ Denir ki, ömrü sadece birkaç an sürecektir bir çiçeği sevmek, bu aşk değil, bir arzu olup, sonu rezilliktir. Nefsin tuzağına Bülbül da, Papağan gibi düşer. Papağan’da yemeğe, zenginliğe karşı bir istek varken, Bülbül’da ise heveslere kapılma, nefsi temsil eder. Hudhud, Bülbül’a, kralı sevip, kralı sınamak için sahte şekilde öldürülme emri veren, kaçan sahte aşık hakkında bir masal anlattıktan sonra, Bülbül’a: „Eğer gülden sana bir damla zarar gelirse, ondan vazgeçer ve başka bir gül ararsın“, – der. Gerçek aşk, asla vefasız ve heveslilere nasip olmaz. Dördüncü özür dileyen kuş Kumru’dur. Kumru, gaflete düşmüş kişinin sembolüdür. Çünkü o, çimenlikten çıkmadan rahat yaşar ama hayatında anlam yoktur. Kumru’ye, cahil bir bahçıvan hakkındaki masal anlatılır. Çimen ve yabancı bitkiler arasındaki farkı bilemeyen bu cahil bahçıvan bir gün, bir yılan tarafından ısırılır ve anlamsız bir ölümle sonlanır. Çünkü o, hayatta hiçbir şey öğrenmek istememiştir ve işi sadece çimen toplamak olmuştur, bu yüzden ölümle yüzleşir. Anlaşılabilir ki, her kuşun kendine özgü özelliklerine dikkat edilerek, şair, tarikat yoluna girmeye çalışan müridin sahip olabileceği olumsuz yönleri açığa çıkarmaktadır. Zira bu destan, eğitici bir yönü olan sembolik-allegorik bir edebi eserdir. Bir sonraki kuş ise Güvercin’dir. Bu kuşta tembellik, isteksizlik gibi

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

özellikler vardır. Güvercin'in özü de, onun hazır yemlere meyilli olduğu, kendi başına yiyecek aramayı istemediği çok belirgindir. Hudhud'un Güvercin'e verdiği cevaptan şu beyit önemlidir:

*„...Kim sanga tengri nasib aylab qanot,
Qilg'udek bir damda qat'iy koinot.
Sen xaloyiqqa bo'lub farmonpazir,
Dona birla suv uchun zor-u asir“.* [1:63]

Yani „...Sana Tanrı bir kanat nasip etti, Bir anlık karar ile evreni değiştirebilirsin. Sen halktan seçilip, emir alıcı olursan, Bir tane taneyle su için dilencisin...“ Hudhud diyor ki: „Tanrı sana bütün kainatı dolaşacak kanat vermiş, fakat sen halk arasında sadece ekmek ve su için yalvaran bir durumdasın“. Bir bakışta sıradan gibi görünen bu sözlerde, kuş (kalp) aslında yükselmek ve olgunlaşmak için, yüce bir amaca ulaşmak için yaratılmıştır. Dağ kekligi ise tıpkı güvercinin karşıtı gibidir, güvercin halk arasında ihtiyaçları için sürüklenip zorlanırken, keklik dağda yalnız bir şekilde Tanrı'ya övgülerini sunar. Dağda cevherlerin bulunduğu bir alanda yürürken, Semurg'u aramanın ne anlamı olduğunu, Hudhud'a özür dileyerek söyler. Kekliğin sözlerinden kibir ve gurur bellidir. Kendi değerini bulan keklige, sahte taşlar yaparak onları insanlarda para kazandıran bir dolandırıcı hikayesi anlatılır. Sahte mücevher satıcısının, sonrasında yaptıkları açığa çıkar ve eziyet edilerek öldürülür; demek ki kekligi de bu kötü davranışı beklemektedir. Sonraki özür ise Tazarv (Sülün)'e aittir. Tazarv'de de kibir, onun yolunda bir engel teşkil etmektedir. Hudhud, Tazarv'in bu kibirinin, Mudbir'in anlamsız ölümüne benzer bir uçuruma sürükleneceğini söyler. Kuşların geri kalanlarında, Karga, Şahin, Kartallar da kibirleri yüzünden yollarını devam ettirmekte zorlanır. Şahin, başındaki altın tacıyla, kendi kral olduğu halde başka bir krala tabi olmaması gerektiği hakkında konuşur. Hudhud'un cevabında ise, söz oyunları ve sembolizm kullanılarak zenginleştirilir:

*„...Buki shahliqqa tahavvurdur sanga,
Bas ajab botil tasavvurdur sanga.
Ey baso zangiki, keldi tiyra zot,
Kim anga xalq ichra Kofur o'ldi ot.
Ism aro sul-ton-u shah shoedurur,
Bu bori arzolg'a voqedurur“.* [1:71]

Şahin'in krallık iddiası, imkansız bir düşünceyi hayal etmek gibi bir şeydir. Çünkü zenciler (kara tenliler) halk arasında Kafir olarak bilinirler. Burada „kafir“ kelimesiyle, zencilerin çoğunluğunun İslam dinine mensup olmamaları ve aynı zamanda beyaz rengi ifade etmektedir. Zencilerin kafirliği, cümlenin ana anlamı

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

olurken, zencilerin beyaz renkte olmaları (kafir olmaları) ise akla sığmaz bir olay olarak ortaya çıkar.

Sonuç ve tartışma. Sonraki aşamada, Navoiy, Şahin’in krallık hevesini harika bir şekilde karşılaştırır: insanlar arasında Sultan ve Kral gibi isimler çok yaygındır, ancak sıradan bir insan da bu isimi kullanabilir. Şahin, doğuştan taçla gelmediği halde, sadece bu nedenle kendini kral olarak kabul etmeye kalkışmak, mantıkla bağdaşmaz bir durumdur. Kartal özünde ise, kibir ve nefse düşkünlük bir arada gelir. Yüksek dağlarda yaşamasından dolayı büyük bir kibirle konuşur, ancak yiyecek olmadan yoluna devam edemeyeceğini söyler, bu da onun kötü niyetini gösterir. Hudhud, Kartal’a, kötü niyetli bir pehlivan hakkında bir hikaye anlatır. Güçlü bir pehlivan, beceriksizliğinde eşi benzeri olmayan biridir, ancak yemekleri ağır ağır yerdi. Yaşadığı ülkede harabe olduğu için halk yerlerini terk etmek zorunda kalır. Yol uzun olduğu ve konforlu yerler olmadığı için, yemek yemeyen pehlivan ilk günden itibaren durumu zorlamaya başlar. İkinci gün, bedeninde güç kalmaz, üçüncü gün ise ölür. Birkaç gün sonra, çocuklar ve yaşlılar sabırla, zahmete rağmen hedeflerine ulaşırlar. Ancak pehlivan, kötü niyeti nedeniyle açlık ve zorluklara dayanamayarak ölür. Bu noktada tasavvuf öğretisindeki „vara“ (çekilme) ve „riyazat (zühdiyet)“ (ruhen ve bedenen kötü davranışlardan kaçınma) kavramları anılmalıdır. Vira, bir tür öz disiplin ve ahlaki temizliktir. Riyazat ise hem bedenen hem de ruhen kötülüklerden arınmaktır. Ruhsal saflığa ulaşmak için önce bedeni temizlik sağlanmalıdır. Yemeklerden kaçınamayan bir insan, bedensel temizlikte ilerleyemez. Pehlivanın hedefe ulaşamadığı ilk ve en büyük engel, onun kötü niyetiydi. Bu yüzden manzile ulaşamayarak, yol boyunca açlık ve ölümlerle karşı karşıya kalmıştır.

Kuf (Baykuş) her zaman harabelerde yaşamayı seven kuş ve onun bir gün hazine bulma arzusu vardı. Hudhud, Kuf’a zenginliğin sadece fazladan bir sıkıntı getireceğini söyler, Kuf için örnek olarak verilen hikaye de hayatını sadece zenginlik arayışıyla geçiren, ancak zenginliği bulduğunda bir deli tarafından öldürülen, sonuçta tüm zenginliği – canından olmuş bir deli hakkındaydı. Hindistan, İngilizler tarafından işgal edildi, tarif edilemez bir şekilde yoksullaştı, gelişme geride kaldı, her alanda özgürlük kısıtlandı. Hindistan zengin topraklardı, denizlerinde ise sayısız inci dolu sedefler vardı. Ancak Erkin Vohidov’un „Ruhlar İsyanı“ destanında dediği gibi, „kendi topraklarında yabancılaşmış“ ülke çocukları sahil kenarına gelip canlarını tehlikeye atarak deniz dibinden sedef toplar, İngiliz müşterileri ise onların „değersiz“ hizmetleri karşılığında üç-beş kuruş verirlerdi. E. Vohidov’un destanındaki bu görüntü gerçek olaylara dayanmaktadır. Bu olayı anlamamızın nedeni, Hudhud’un Humoy için aynen bu hikayeyi anlatmasıdır. E. Vohidov, kendi vatanındaki

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATION YONDASHUVLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

zenginlikleri kendi elleriyle değersiz para ve zorlayıcı bir emek karşılığında teslim eden ezik ülke çocukları hakkında bir hikaye anlatmışken, "Lison ut-tayr"da aynı şekilde kalp özgürlüğünü kaybetmiş, dünyevi arzulara köle olmuş insanlar kast edilmektedir. Çünkü Humo (efsanevi kuş), kendi özründe büyük bir yeteneğe sahip olduğunu, kimin başına konarsa o kişinin de işbirliği yapacağını söyler ve böylece saygı gördüğünü ifade eder. Ama Humo bu kadar saygı gördüyse, çöllerde kemiklere muhtaç olarak mı yaşardı?! Humo'dan sonra Ördek, sudan ayrı yaşayamacağını, su sayesinde temiz olduğunu ve suya seccade koyarak namaz kıldığını, amacını da suda gördüğünü söyler. Bu yüzden seyahatten vazgeçmek ister. Tabii ki Hudhud (pir) Ördek'i doğru yola yönlendirmek için çabalarını sürdürür:

*„...Pok domanlig‘ qilibmen fan dema,
O‘zni suvda g‘ayritardoman dema.
Pok esang nedur sug‘a cho‘mmoq ishing,
Kecha-kunduz g‘o‘ta urmoq varzishing.
Fisq tuhmin nafs aro ulkim torir,
Suv aro har g‘o‘takim urdi orir.
Ne janobatdurbu-yu beboklik,
Kim cho‘mub tun-kun yetishmas poklik.
Ere sang, ollingdadur bahr-u fano,
Cho‘mgil-u qilg‘il o‘zingni oshno“. [1:78]*

Yani „...Temiz olman gerektiğini söyleme, Suya giren kişi kuru (gayritardoman) olamaz. Eğer temizsen neden gece-gündüz suya dalıp duruyorsun? Eğer bir kişi nefsi üzerine kötü düşünceler ekmişse, bunlardan kurtulmak için suya dalmak ister. Bu ne kadar saçmalaktır ki, gece-gündüz suya dalıp temiz olamazsın. Eğer bu kadar dalmak istiyorsan, önünde fanilik denizi var, ona dal, der Hudhud kendi nasihatini tamamlar. Ördek'e örnek teşkil etmesi için anlatılan hikayede bir ömür boyu Mekke çevresinde deniz ticareti yapmış, ancak bir kez bile Mekke'yi ziyaret etmemiş bir tüccar vardır. Sonunda denizde hayatını kaybeder ve Mekke'yi asla ziyaret edemez.

Özet. Eserlerdeki kuşlar imajı, konu ve düşüncüyü açmakla büyük öneme sahip olup, önemli felsefi, ahlaki görüşlerini dile getirmektedir. Nevai, kuşların imajına birden fazla açıdan yaklaşır: doğa-fizyolojik, felsefi, sosyal-politik ve ahlaki açılardan. Ancak bunlar ayrı ayrı ifade edilmez, aksine birbirinden türemekte ve tek bir bütün olarak bir organizma gibi birleşmektedir. Aynı zamanda şairin üslubunun renkli çeşitliliği kuşlar imajındaki karakterlerde kendini gösterir.

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTI TADQIQIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR” *mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya*

Kaynakça:

1. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr, ilmiy-tanqidiy matn: Tayyorlovchi Sh. Eshoxo‘jayev. – T.: Fan, 1060.
2. Komilov N. Tasavvuf. Birinchi kitob. – T.: Yozuvchi, 1996.
3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Odoblar xazinasi. Imom al-Buxoriy „Al-adab al-mufrad“ kitobining sharhi, 4-juzv. – T.: Sharq, 2011.